

KALMÁR, JÁNOS – VARGA, J. JÁNOS (HRSG.)

EINRICHTUNGSWERK DES KÖNIGREICHS HUNGARN (1688–1690)

(*Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa. Band 39. Quellen Band 1. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2010. 514 o.*)

Benczédi László egy 1985-ben a *Kollonich és az Einrichtungswerk* címmel tartott előadásában a történettudomány két adósságára hívta fel a figyelmet: hiányzik egy magyar életrajz Kollonich Lipótról és nincs kritikai kiadása az *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn* néven emlegetett irategyüttesnek.¹⁰

Kereken negyedszázad múltán a tudományos szakkönyvek kiadásával több mint egy évszázada foglalkozó stuttgarti Franz Steiner Verlag gondozásában jelent meg Kalmár János és Varga J. János szerkesztésében az *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690)* című forráspublikáció.

A mű a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete (MTA TTI) és a Lipcsei Egyetem keretében működő Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas (GWZO) közös együttműködésében született meg és a *Forschungen zur Geschichte und Kultur des Östlichen Mitteleuropa* című sorozat 39. és egyben a *Quellen* (források) alsorozat első kiadványaként jelent meg.

A forráskiadásokra is igaz a régi latin mondás: „Habent sua fata libelli”, vagyis a könyveknek megvan a maguk sorsa. Nem volt ez másképp az *Einrichtungswerk* megjelenítésének esetében sem. Az anyaggyűjtést, az iratok rendszerezését, azok keletkezési történetének feltárását Baranyai Béla történész és levéltáros a Bécsi Magyar Történelmi Intézet munkatársaként 1922-ben kezdte meg. Munkáját később a Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemen is folytatta, ahol 1927-től az alkotmány- és jogtörténet tanára volt. Baranyai a háborúban légítámasz áldozata lett, az *Einrichtungswerk* szövegátiratának egy része már tördelt nyomdai formában volt, de a munka befejezetlen maradt. A forráskiadvány rövid előszavában Glatz Ferenc akadémikus, az MTA TTI és Christian Lübke professzor, a GWZO igazgatója megemlékezik Baranyai Béla professzor munkásságáról, s arról, hogy a művet az MTA TTI és a GWZO együttműködésével és „Osmanischer Orient und Ostmitteleuropa. Vergleichende Studien zu Perzeptionen und Interaktionen in den Grenzregionen” projektsoport közreműködésével sikerült megjeleníteni.

Az *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn* 2010-ben megjelent forráspublikációját Varga J. János tanulmánya (9–83. o.) vezeti be.¹¹ Ezt követi az *Einrichtungswerk* tudományos jegyzetapparátussal ellátott német nyelvű szövege és a tervezetekhez kötődő mellékletek (utasítások, törvények, összeírások) (85–326. o.). A következő két fejezet az *Einrichtungswerk* keletkezésekor folytatott viták anyagát (327–435. o.) és a munkával kapcsolatos iratokat (437–458. o.), többek között a pozsonyi rendi bizottság javaslatait tartalmazza. A forráspublikációt Kalmár János tanulmánya zárja *A Magyar Királyság berendezkedési műve és a Temesvári Bánság berendezkedése a 18. században* címmel¹² (459–470. o.).

A kötet végén hat nyelven (német, magyar, angol, szlovák, szerb és román) olvashatók a rezümék. Az olvasók számára a forráskiadványban való gyors és szakszerű eligazodást segíti a rövidítésjegyzék, a földrajzi nevek konkordanciajegyzéke, valamint a hely- és személynév-mutató.

¹⁰ Benczédi László: Kollonich Lipót és az „Einrichtungswerk.” In: Gazdaság és mentalitás Magyarországon a török kiűzetésének idején. Szerk. Praznovszky Mihály és Bagyinszky Istvánné. (Discussiones Neogradienses 4.) Salgótarján, 1987. 153. o.

¹¹ A tanulmány egy rövidebb változatát lásd: Varga J. János: A Magyar Királyság berendezésének műve. Berendezési tervezetek Magyarországon a török kiűzésének időszakában. Az *Einrichtungswerk. Századok*, 1991. 5–6. sz. 449–488. o.

¹² A tanulmányt magyarul lásd: Kalmár János: A Kollonich-féle *Einrichtungswerk* és a XVIII. századi bánsági berendezkedés. *Századok*, 1991. 5–6. sz. 489–499. o.

A török alóli felszabadító háború (1683–1699) első éveiben nyilvánvalóvá vált, hogy a Magyar Királyság társadalmi, gazdasági struktúrájában, közjogi és katonai berendezkedésében gyökeres reformokra szorul. Ezek kidolgozására egy albizottságot hoztak létre, amelynek irányításával I. Lipót német-római császár és magyar király 1688. július 29-én Kollonich Lipót győri püspököt bízta meg (247. o.). Kollonich a Habsburg-kormányzat és a Magyar Királyság meghatározó politikusa volt. A magyar egyházi hierarchiában betöltött jelentős szerepe mellett számos kormányzati funkciót is ellátott, I. Lipót titkos tanácsosa, s 1681-ig a Magyar Kamara elnöke volt.

Az *Einrichtungswerk* tulajdonképpen a Magyar Királyság új kormányzati berendezkedésére vonatkozó, különböző színvonalú tervezetek gyűjteménye, ajánlások az uralkodónak és a monarchia döntéshozóinak. Az *Einrichtungswerk* néven ismert irategyűttest először Josef Maurer ismertette bővebben az 1887-ben Innsbruckban kiadott Kollonich Lipótról szóló – máig egyetlen – életrajzban.¹³ Maurer művéről 1688-ban Acsády Ignác írt recenziót, aki Kollonichot magyargyűlölettel és az *Einrichtungswerk* alapján az egész ország germanizálásával, a magyar elem kiirtásával vádolta.¹⁴ Acsády véleményét számos későbbi munkájában, köztük a millenniumra kiadott és a széles körben olvasott *A magyar nemzet története* hetedik kötetében is nyomatékosította, évtizedekre meghatározva ezzel a történészgenerációk és a közemberek véleményét.¹⁵

A Kollonich Lipót nevével fémjelzet kormányzati elképzelések első alaposabb elemzését Theodor Mayer osztrák történész végezte el 1911-ben megjelent viszonylag rövid, 119 oldalas összefoglalásában.¹⁶ Mayer természetesen „osztrák” szemszögből, a bécsi levéltárakban őrzött iratanyag alapján vizsgálta a kormányzás praktikus, előremutató elképzeléseit, magyarbarátnak minősítve annak számos elemét. Recenzense, Szabó Dezső fel is róta neki a magyar levéltári források figyelmen kívül hagyását és „körmönfont okoskodását”, amellyel az *Einrichtungswerk* előremutató voltát és magyarbarátságát igyekezett igazolni. Elismerte ugyan, hogy a szerző törekedett a magyar történészek munkáinak beépítésére, de Mayer részben egyoldalú következtetéseit a magyar történelem nem kellő ismeretére vezette vissza.¹⁷

Bár az ellentétes történelmi vélemények nem voltak mentesek a nemzeti elfogultságtól, de gyökerük arra a XVII. század második felében végig húzódó politikai konfliktusra vezethető vissza, amely a magyar rendek és a központi (Habsburg) kormányzat között feszült. A viták és értékelések a huszadik században jórészt úgy zajlottak le, hogy kiadott formában nem állt rendelkezésre az *Einrichtungswerk* iratanyaga.

Ezen próbált változtatni Baranyai Béla említett forráskiadási vállalkozása. Tragikus halálát követően Mezősy Károly kapott megbízást az *Einrichtungswerk* kiadásának előkészítésére. A magyarellenesk elkőnyvelt mű megjelenését az 1950-es években nem támogatták. A következő évtizedekben egyes fejezetei, a *Bevezetés* és a *Politicum* lefordításra kerültek és megjelentek.¹⁸

Jóllehet az *Einrichtungswerk* negatív, magyarellenek értékelése továbbra is uralkodó volt a magyar történészek körében, de Szekfő Gyula a *Magyar Történet* lapjain már elismerte annak pozitívumait, elsősorban a törvénykezés, az adóbehajtás és a gazdasági élet korszerűsítése terén.¹⁹

¹³ *Joseph Maurer*: Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken. Innsbruck, 1887. 258–324. o.

¹⁴ *Acsády Ignác* recenziója Joseph Maurer „Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken” című biográfiájáról. *Budapesti Szemle*, 1888. 321–322. o.

¹⁵ *Acsády Ignác* Magyarország története I. Lipót és I. József korában, 1657–1711. (A magyar nemzet története. 7. k. Szerk. *Szilágyi Sándor*.) Budapest, 1898. 509–511. o.

¹⁶ *Theodor Mayer*: Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit, Wien–Leipzig, 1911. A mű átdolgozott és kiegészített kiadása közel hetven év múlva jelent meg. *Theodor Mayer*: Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit. Hrsg. von *Josef Fleckenstein*, *Heinz Stoob*. Bearb. von *Adalbert Toth*. Sigmaringen, 1980.

¹⁷ *Szabó Dezső*: Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit. Von Theodor Mayer. Wien, Leipzig, 1911. *Századok*, 1911. 7. sz. 549–552. o.

¹⁸ A *Politicum* című fejezet Magyarország betelepítésére vonatkozó részletét magyarul lásd: Magyar történelmi szöveggyűjtemény 1526–1790. II/2. k. Szerk. *Sinkovics István*. Budapest, 1968. 704–712. o. A teljes *Politicum* Kenéz Győző fordításában jelent meg: Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban. Szerk. *Csizmadia Andor*. Budapest, 1979. 39–65. o.

¹⁹ *Szekfő Gyula*: Magyar Történet. A tizenennyolcadik század. *Hóman Bálint* – *Szekfő Gyula*: Magyar Történet. VI. k. [Budapest,] é. n. 16–20. o.

Az 1980-as évek végén megjelent Magyarország történetének vonatkozó kötete szűkszavú tárgyilagossággal szövelt az *Einrichtungswerk*ről, és inkább az Esterházy Pál nádor irányította magyar rendi bizottság elgondolásait állította a középpontba. Bár ezek több helyen is hasonlóságot mutattak a Kollonich Lipót elnöklete alatt készült tervszöveggel, ám az ország kormányzati modernizációját a rendi hatalom és a Magyar Királyság közjogi különállásának megerősítésére kívánták felhasználni.²⁰

A huszadik század végén a kutatás már realisabban ítélte meg a Kollonich személyéhez fűződő elaborátumban foglaltakat, s megjelentek az *Einrichtungswerk* kiadási munkáihoz kötődő tanulmányok is. Az *Einrichtungswerk*nek azonban még mindig nem volt kritikai kiadása, s nem vesztett aktualitásából Szabó Dezső recenziójának azon megjegyzése, amely szerint „Az *Einrichtungswerk*ről nehéz ítéletet mondani mindaddig, míg nem ismerjük alaposan Magyarország kormányzásának módját az *Einrichtungswerk* előtt és az *Einrichtungswerk* után”.²¹

Ezt követően még tíz évet kellett várni, amíg a Kollonich Lipót vezetésével elkészített új kormányzati berendezkedés teljes szövegét, a vele kapcsolatos dokumentumokkal együtt Baranyai Béla, Mezösy Károly, Benczédi László, Kalmár János, Varga J. János kitarató munkájának és a Lipcsei Egyetem tudományos intézményei együttműködésének köszönhetően a hazai és külföldi szakemberek kezükbe vehették.

Az *Einrichtungswerk* a hét tagú albizottság közös munkájának eredménye. Az albizottságban a Habsburg-kormányzat számos magyar szakértője kapott helyet. Karl Achpichl, a Magyar Kancellária tanácsosa, illetve az Udvari Haditanács két tagja, Franz Josef Krapff és Christoph Dorsch. Dorsch egyébként már fiatal korától kezdve az Udvari Haditanácsban dolgozott, és az 1650-es évek közepétől a ranglétrán egyre magasabbra jutva négy évtizeden keresztül a magyarországi ügyekkel foglalkozott. Az elnöklő Kollonich Lipót főpaként és a Magyar Kamara volt elnökeként (1672–1684) pedig az egyik legfőbb magyar szakértőnek számított a bécsi udvarban. Mivel fiatal korában katona volt, így az egyházi ügyek mellett jártasságra tett szert a hadügyekben, és a Magyar Kamara élén széleskörű tapasztalatokat szerzett a hadsereg finanszírozásában éppen úgy, mint a katonai visszaélések terén.

Noha az albizottságnak nem voltak magyar tagjai, de amint a forráskiadvány dokumentumaiból is kiderül (418–435., 441–450., 454. o.) Esterházy Pál nádon kívül rendszeres kapcsolatban álltak a pozsonyi rendi bizottsággal, bekérték javaslataikat, közte az ún. *Magyar Einrichtungswerket*.

Az *Einrichtungswerk* nem alkotott egységes tervszerű rendszert, számos helyen nem elég kidolgozott és ellentmondásoktól sem mentes. Követte az egykorú államigazgatási tervezetek felosztását, azok megfelelően öt megújításra váró területet vett vizsgálat alá. A főhivataltokat érintő közigazgatást és az igazságszolgáltatást (iustitiarium), az egyházügyet (ecclesiasticum), a tágabb értelemben vett államigazgatást, amely felölelte az ország belügyeit (politicum), a hadügyet (militare) és a királyság jövedelemforrásait (camerale). Az tervezet leghangsúlyosabb részét a pénzügyi, gazdasági elképzelések (camerale) képezik, amely egymagában nagyobb terjedelmű (154–246. o.), mint az előző négy fejezet (89–146. o.).

Kolonich elsősorban az egyházügyi, illetve az adózási javaslatok elkészítésében vett részt. Vállalkozási projektumában, valószínűleg okulva az előző évek vallásháborús jegyeket hordozó felkeléseiből, a hitéletben toleranciát ajánlott. Elismertnek minősítette a római katolikus mellett az evangélikus és a református; megtűrtnek az anabaptista, az ariánus, a görögkeleti, a zwingliánus és a zsidó felekezeteket.

Az *Einrichtungswerk* a hadiadó újraszabályozását ajánlotta, az ország terheinek csökkentését és arányosabbá tételét, amelyet részben a nemesek saját kezelési gazdaságuk (allódiium) jövedelme után fizetett adózással kívánt elérni. A katonaság visszaéléseinek csökkentése érdekében az adóbeszedést a hadbiztosok helyett újra a vármegyék kezébe adták volna.

²⁰ Wellmann Imre már a hatvanas évek közepén felhívta a figyelmet, hogy az *Einrichtungswerk* számos olyan elképzelést tartalmazott, amely hozzájárult az ország célszerű átalakításához. *Wellmann Imre: Merkantilische Vorstellungen im 17. Jahrhundert und Ungarn. Nouvelles Etudes Historiques*, 1965. 351. o.; *R. Várkonyi Ágnes: A Habsburg abszolutizmus berendezkedése Magyarországon (1686–1703)*. In: *Magyarország története 1686–1790*. Szerk. *Ember Győző – Heckenast Gusztáv*. 4/1. k. Budapest, 1989. 92–94. o.

²¹ Szabó Dezső 9. jegyzetben idézett munkája, 549. o.

Az albizottság hadügyeket érintő javaslatait a katonai vezetés részéről kezdettől fogva ellenszenv kísérte, mivel kiméletlenül feltárták a katonaság visszaéléseit. Kollonich legjobban az egyébként katonai szakértőnek felkért magyarországi főhadbiztossal, Antonio Caraffa tábornaggal különbözött össze, aki érdekelt volt a visszaélések eltusolásában. Mivel a hadügy reformja az Udvari Haditanács kompetenciájába tartozott, a bizottság katonai szakkérdésekben nem nyilvánított véleményt, csupán a legneuralgikusabb területen, a hadsereg finanszírozásának megreformálásában fogalmazott meg igen sarkos véleményeket.

A militare fejezet így lényegében a camerale rész bevezetője lett. Az *Einrichtungswerk* katonasággal kapcsolatos javaslatainak elemzése, továbbgondolása s az elkövetkezendő évek hadügyi fejlődésével való összevetése realisabb képet adhat az ország had- és gazdaságtörtérel.

Az *Einrichtungswerk* számos olyan javaslatot tett, amely meghaladta korát. Részben ennek is köszönhető, hogy a tervezetek a bécsi kormányzatban nem arattak sikert, a jogait féltő magyar nemességben pedig széleskörű tiltakozást váltottak ki, így azokat jórészt ad acta tették. A Kolonich vezette bizottság elaborátuma néhány évig feledésbe merült, de a XVIII. század első évtizedétől kezdődően bizonyos tervezeteit újra elővették és a Temesvári Bánság újjászervezésében, illetve a Magyar Királyság kormányzatának korszerűsítésében használták fel.

Az *Einrichtungswerk* kritikai kiadásának megjelenésével a külhoni és hazai szakemberek számára most lehetőség nyílik a berendezkedési mű realis értékelésére, a Magyar Királyság kormányzati rendszerének a XVII. század végén és a XVIII. század első évtizedeiben végbement átalakításával való összevetésére.

A sors különös fintora, hogy a német kiadást követően 2011-ben Jean Bérenger professzor szerkesztésében és fordításában megjelent az *Einrichtungswerk* francia kiadása, így több mint nyolcvan esztendei várakozás után most két forráskiadvánnyal is rendelkezünk.²² Ez okot ad reménykedni, hogy hazai történelmünk e meghatározó dokumentum együttese egyszer magyar nyelven is kiadásra kerülhet.

Czigány István

KURUCZ GYÖRGY

KESZTHELY GRÓFJA FESTETICS GYÖRGY

(*Corvina, Budapest, 2013. 367 o.*)

„Ki is volt Festetics György gróf?” – teszi föl a kérdést Gergely András Kurucz György monográfiájának előszavában. Elöljáróban elmondhatjuk: amit a XVIII. század Magyarországnak egyik legkiemelkedőbb főnemeséről, egyik katonatisztjéről, széles látókörű, európai műveltséggel rendelkező mecénásáról és tudománysszervezőjéről, a társadalmi problémákra és politikai kérdésekre fogékony közéleti személyiségről, a kiváló gazdasági szakemberről s nem utolsó sorban az iskola-teremtő, intézményalapító, felvilágosult szellemű gondolkodóról, a Georigikon megalapítójáról, de a hagyománytisztelő, ám nagylelkű, érzékeny és haladó gondolkodású „magánemberről” tudni lehet a források alapján, mind megtudhatjuk Kurucz György monográfiájából.

A *Haditörténelmi Közlemények* hasábjain indokolt lenne a recenzensnek csakis vagy elsősorban a katonatiszt Festetics György (1755–1819) pályafutásáról szóló részekre koncentrálnia és azokat ismertetni – ezt meg is teszem –, ám az ennél bővebb méltatásnak több oka van. Az egyik, hogy egy módszertanilag figyelemre méltó életrajzi monográfia született, amely eltér a hagyományos értelemben vett lineáris pályakép felrajzolásától, a szerzői szándék szerint túllép a narratív megközelítési módon. Ehelyett egy sokkal finomabb, ám komplex megközelítési elv szerint készült: Kurucz

²² *Cardinal Leopold Kollonich: Le plan de réorganisation de la Hongrie (1689). Das Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn. Édité et traduit de l'allemand par Jean Bérenger. Paris, 2011.*